

*Recensies***FENOMENOLOGIE VAN DE GEEST**

G.W.F. Hegel, *Fenomenologie van de geest*, vert. d. Willem Visser, Amsterdam, Boom, 2013, 495 pp., € 49,90 ISBN 978 94 6105 5798

Het voorbije jaar verscheen, eindelijk, een volledige vertaling van Hegels meest monumentale werk, de *Phänomenologie des Geistes* (1807). Eerder verscheen van de hand van Peter Jonkers al een mooie vertaling van de *Vorrede*¹; Wim van Dooren publiceerde een bescheiden selectie uit het hele werk²; en ... er bestaat al een vertaling van het volledige werk³, maar zowat iedereen was het er over eens dat deze al te deficiënt is. Een nieuwe, degelijke uitgave liet op zich wachten. In een tijd waarin Nederlandse en zeker ook Belgische onderzoekers en studenten steeds minder Duits lezen is een degelijke vertaling van de *Fenomenologie* haast een *must*. Na de vertaling van de grote *Kritieken* van Kant, moest er, voor het helemaal te laat was, toch ook iets met Hegel gebeuren. Hegel is niet langer 'in' vandaag: zelfs in Duitsland blijkt een grondige studie van Hegel voor velen te arbeidsintensief om nog voorwerp uit te maken van bijvoorbeeld een doctoraatsverhandeling. Alles moet snel gaan in deze jachtige tijd. Het was dus de hoogste tijd dat er een goede vertaling van de *Fenomenologie* kwam, ook al zal die er weer toe bijdragen dat nog minder mensen Hegel in het Duits zullen lezen. Het is geen leuke ontwikkeling, maar de nieuwe vertaling weerhoudt Duitsonkundige onderzoekers er wellicht van uitsluitend nog gebruik te maken van onmogelijk slechte Engelse vertalingen. Dat is dan toch winst.

Hegel schreef zijn in de vertaling bijna 500 bladzijden tellende *Fenomenologie* in negen maanden tijd. Hij voltooide het, naar eigen zeggen, toen Napoleon na de veldslag bij Jena triomfantelijk te paard de stad binnenreed: "de wereldgeest te paard". Het boek heeft niet meteen een evidente structuur en er bestaan goede redenen om aan te nemen dat Hegel er zelf niet mee in het reine was toen hij het haastig in handen van de uitgever gaf. Jammer dat hij gestorven is voor hij een geheel herziene herdruk van het werk tot een goed einde heeft kunnen brengen, ook al is het best mogelijk dat hij geen wezenlijke veranderingen meer zou aanbrengen. Dat mogen we alleszins besluiten op basis van de correcties bij een stuk van de 'Vorrede', die hij net voor zijn dood nog had kunnen aanbrengen. De *Fenomenologie van de geest* is een monument, geen werkstuk. Eenmaal klaar, laat je het in zijn wezen onaangetast.

Dat het werk problemen stelt, blijkt al uit de titel. Hegel presenteert zijn boek als eerste deel van een *System der Wissenschaft*, waarbij de titel van dit eerste deel

wordt aangegeven als: *Die Phänomenologie des Geistes*. Die laatste titel fungeert ook als tussentitel na de 'Vorrede'. 'Wissenschaft der Phänomenologie des Geistes' heet het daar. Maar er zijn ook een aantal originele exemplaren teruggevonden waar de tussentitel luidt: 'Wissenschaft der Erfahrung des Bewusstseins' of waar beide tussentitels samen verschijnen. Hegels Hollandse student Van Ghert dacht daarom dat er na het eerste deel over de ervaring van het bewustzijn nog een tweede deel moest verschijnen ten einde op die manier de *Wetenschap der fenomenologie van de geest* te voltooien. En uiteraard moest het systeem verder voltooid worden met een natuurfilosofie (en wellicht ook nog een filosofie van de geest). De Nederlandse vertaler is de discussie over het statuut van die verschillende tussentitels uit de weg gegaan door ze allebei maar weg te laten: diplomatisch, maar op zijn minst filologisch jammer. Uit de herneming van de *Fenomenologie* binnen de *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, dat inderdaad een uiteenzetting van heel zijn systeem biedt, zij het dan heel gecondenseerd in de vorm van een handboek bij zijn colleges, blijkt alleszins dat Hegel zelf een scheiding instelt tussen het eerste deel van zijn werk, waarin het bewustzijn tot de ervaring komt van wat een minder dan wel een meer adequaat begrip van zichzelf (en daarmee van de wereld) zou zijn, en een tweede deel dat over die ervaringen van het bewustzijn als zodanig uit grijpt en laat zien hoe de geschiedenis van de mensheid, wanneer ze adequaat begrepen wordt, de ervaringen van het bewustzijn ondersteunt en verdiept. De twee delen grijpen dus intiem in elkaar, maar het is op zijn minst duidelijk dat Hegel, ook in reactie tegen Kants bewustzijnsfilosofie, in het tweede gedeelte een begrip van de geest ontwikkelt dat zowel de samenleving als de geschiedenis omvat. In dat perspectief kan je veilig stellen dat de *Fenomenologie* in feite al het hele systeem van Hegel bevat, zij het dan in eerste instantie vanuit het standpunt van de vorming van het bewustzijn.

Er bestaat een levendige discussie onder Hegel-scholars over de vraag of Hegel zelf het boek niet overbodig achtte dan wel of het veeleer juist zijn *magnum opus* is. In zijn *Wissenschaft der Logik*, dat wellicht eerder dan de *Fenomenologie* als Hegels *magnum opus* dient te worden beschouwd, insinueert Hegel alleszins dat het systeem der filosofie geen inleiding van het type *Fenomenologie* meer nodig heeft. Het volstaat de beslissing te nemen om te denken en daarbij te bedenken wat denken inhoudt, om een adequate aanzet tot filosoferen te hebben. Die beslissing voert ons meteen binnen in het rijk van de logica, het denken van het denken. Tonen hoe het bewustzijn en/of de geest voor zichzelf verschijnt in en doorheen verschillende gestalten die, als we ze doordenken, allemaal inadequaat blijken tot we ons verheven hebben tot op het niveau van het absolute weten, dat wil zeggen tot het besef en het begrip van wat weten eigenlijk inhoudt, dat het eenheid is van het begrip en zijn voorwerp, waarbij het begrip in zijn voorwerp zichzelf herkent, lijkt vanaf 1811/12 voor Hegel een overbodige geste. De logica van het denken zelf kan, aldus de Hegel van de *Logik*, deze beweging voltrekken

zonder dit vooraf te moeten tonen aan de hand van de ontwikkeling van het bewustzijn tot zelfbewustzijn en rede en van de geest tot moraliteit en religie.

Daar staat tegenover dat de *Fenomenologie* om te beginnen een dynamiek van het denken vertoont, waarbij bewustzijn en geest ervaringen opdoen die hen telkens boven een bepaalde figuur of gestalte van zichzelf uit voeren, zodat wat aanvankelijk als een *an sich* geldende waarheid gold, enkel *für sich* blijkt te gelden en dus te vragen om een nieuw *an sich* dat de nieuw ontdekte waarheid van het *für sich* mee integreert. De *Fenomenologie* is in die zin een voorbeeld bij uitstek van een vruchtbare dialectiek die we telkens weer aan het werk zien en die toont hoe waar het is dat in de filosofie, anders dan wanneer het bijvoorbeeld om historische feiten gaat, het valse niet als vals zonder meer, maar tevens als moment van het ware moet worden gedacht.

Bovendien is de *Fenomenologie* een ware goudmijn van diepzinnige reflecties en dialectische analyses, gelukkig ook regelmatig doorspekt met sterke beelden die beklijven. De 'Vorrede' (Het Voorwoord) heeft de kracht en de scherpte van een filosofisch pamflet ontsproten aan het brein van een man die het pas op zijn 37^e waagt naar buiten te komen met een systematisch filosofisch geschrift dat onder andere Fichtes *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* van 1796 moest pareren en dat ook op een schitterende manier doet. Maar er is ook de ontwapenende dialectiek van het onmiddellijke bewustzijn dat moet ontdekken dat het in feite altijd al bemiddeld is, er is de dialectiek van heerschappij en knechtschap, de nood aan algemene wederzijdse erkenning, de interpretatie van de tragedie van Antigone, in wie menselijke en goddelijke wet om de voorrang strijden, er is de analyse van het (Romeins) recht, er zijn de beschouwingen over het vervreemdende karakter van de moderne cultuur, er is de duiding van de verlichting en van de Franse revolutie, waar vrijheid en deugd omslaan in volstreckte verschrikking. Er zijn de beschouwingen over de morele wereldbeschouwing, over de schone ziel die zich niet durft engageren in de wereld, geen vuile handen wil uit angst voor het kwaad. Er is het hoofdstuk over de religie en het absolute weten, dat telkens weer ten onrechte wordt vereenzelvigd met een weten van alles wat er ooit over verleden, heden en toekomst zou te weten vallen.

De lectuur van de *Fenomenologie* is harde, moeizame arbeid. Sommige filosofische leesclubs die hun tanden erin hebben gezet, deden er jaren over. Maar de deelnemers zullen getuigen dat het de moeite loont, niet om daarna overtuigd hegeliaan te worden, nee, maar wel om omzichtiger en tegelijk ook intellectueel verrijkt te filosoferen. Tegelijk blijf ik de bedenking van de toen 81-jarige Charles Hartshorne indachtig toen ik hem bij de uitreiking van een doctoraat honoris causa aan de KU Leuven (1978) vroeg waarom hij eigenlijk nooit Hegel had gelezen. "Ach", zei hij, "ik vond het leven te kort om me daar mee bezig te houden". Hartshorne is 103 jaar geworden. Zijn leven was te kort...

Noten:

- 1 G.W.F. Hegel, *Het wetenschappelijke kennen*, vert. en verklarende voetnoten d. Peter Jonkers, met inl. van Samuel IJsseling, Meppel-Amsterdam, Boom, 1978.
- 2 G.W.F. Hegel, *Fenomenologie van de geest (fragmenten)*, (Boom Klassiek, 35), keuze, vert. , inl. en aantekeningen van Wim van Dooren, Meppel-Amsterdam, Boom, 1981.
- 3 G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*. Zelfverantwoording van de geest, inl. d. J.V. Meininger; voorbereiding, noten en naschrift d. LouisC.G. Hahn, s.l., Futille, 1980.